توانمندسازی روستایی

(اصول بنیادین، رهیافت‌ها، نظریه‌ها و تجارب)

(نشر دوم)

نگارندگان

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری
دکتر وکیل حیدری ساربان

۱۴۰۰

سرشناسه: افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، ۱۳۳٤ -
عنوان و نام پدیدآور: توانمندسازی روستایی(اصول بنیادین، رهیافت‌ها، نظریه‌ها و تجارب)/نگارندگان علیرضارکن‌الدین افتخاری، وکیل حیدری‌ساربان؛ ویراستار ادبی و فنی الهام رضانژاد.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی، ۱۳۹٦.
مشخصات ظاهری: ح،٣٤٤ ص.: مصور،جدول، نمودار.
فروست: دانشگاه تربیت مدرس؛ شماره انتشار ٢٢٤.
شابک: 978-600-7589-55-7
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: واژه‌نامه.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: عمران روستایی
موضوع: Rural development
موضوع: عمران روستایی -- مدیریت
موضوع: Rural development -- Management
موضوع: عمران روستایی -- ایران
موضوع: Rural development -- Iran
شناسه افزوده: حیدری ساربان، وکیل، ۱۳۵۲ -
شناسه افزوده: دانشگاه تربیت مدرس. مرکز نشر آثار علمی
شناسه افزوده: Tarbiat Modares University. TMU Press
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹٦ ۷الف۸ع/HN٤۹
رده‌بندی دیویی: ۳۰۷/۱٤۱۲
شماره کتابشناسی: ٥۰۸٤۱۰۲

توانمندسازی روستایی (اصول بنیادین، رهیافت‌ها، نظریه‌ها و تجارب)
نگارندگان: دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و دکتر وکیل حیدری ساربان
ویراستار ادبی و فنی: الهام رضانژاد
طراح جلد: ترنج
صفحه‌آرایی: سمیه زهانی
شماره انتشار: ٢٢٤
شماره پیاپی: ٤٤۹
تاریخ انتشار: ۱٤۰۰
شمارگان: ٥۰۰
شابک: ۷-٥٥-۷٥۸۹-٦۰۰-۹۷۸ ۹۷۸-٦۲۲-۸۳۷٦-۰۹-۷ 5Ë î Ô ÿ ¤ î ì zwÉ
ناشر: انتشارات دانشگاه تربیت مدرّس
نوبت نشر: دوم
کارشناس اجرایی: فاطمه طالبی
ناظر چاپ: مصطفی جانجانی
لیتوگرافی: ایران گرافیک
چاپ و صحافی: کتاب شمس
مرکز پخش: تقاطع بزرگراه‌های آل‌احمد و دکتر چمران،
انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، صندوق پستی: ۳۱۸-۱٤۱۱٥
تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹٦ دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲
سامانه فروش: pub.modares.ac.ir

صحت مطالب کتاب برعهدهٔ نگارندگان است.

تمام حقوق این اثر برای مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس محفوظ است و تکثیر کتاب به هر روشی بدون اجازه کتبی ناشر موجب پیگرد قانونی می‌شود.

تقدیم به:

روستاییان و کشاورزان ایرانی

که تولیدگری را باور دارند

و امنیت غذایی را پاسدار

فهرست مطالب

پیشگفتار ..... **ز**

فصل اول مفاهیم و اصول بنیادین توانمندسازی **۱**

۱-۱ طرح موضوع ۱

۱-۲ سیری در واژه و تعریف توانمندسازی ٦

۱-۲-۱ از نظر دایرةالمعارف و فرهنگ‌نامه‌ها ۷

۱-۲-۲ از دیدگاه سازمان‌ها و نهادها ۸

۱-۲-۳ از دیدگاه متخصصان و پژوهشگران ۱۰

۱-۲-٤ توانمندسازی از منظر علوم مختلف ۱۷

۱-۲-۵ تعریف توانمندسازی روستایی ۲۰

۱-۳ ابعاد توانمندسازی روستایی ۲۵

۱-۳-۱ بُعد اقتصادی ۲۵

۱-۳-۲ بُعد نهادی ۲۸

۱-۳-۳ بُعد اجتماعی (فرهنگی/ روان‌شناختی- سیاسی) ۳٤

۱-۳-٤ بُعد محیطی ٤۰

۱-٤ اهداف توانمندسازی ٤۰

۱-۵ ضرورت و اهمیت توانمندسازی ٤٤

۱-٦ عوامل مؤثر بر توانمندسازی ۵۲

۱-٦-۱ توان ذهنی ۵۲

۱-٦-۲ توان جسمی ۵۳
۱-٦-۳ دانش ٥٤
۱-٦-٤ مهارت ۵۷
۱-٦-۵ انگیزه ۵۸
۱-۷ موانع فراروی توانمندسازی ٦۱
۱-۸ آموزش، در توانمندسازی ٦۷
۱-۸-۱ تعریف آموزش ٦۸
۱-۸-۲ اهداف آموزش توانمندسازی ۷۳
۱-۸-۳ اصول اثرپذیری در آموزش ۷۵
۱-۸-٤ روش‌ها و فنون آموزش توسعه منابع انسانی ۷٦
۱-۸-۵ فرایند آموزش ۸۰
۱-۸-٦ مراحل فرایند آموزش ۸۱
۱-۸-۷ تعیین نیازهای آموزشی ۸۱
۱-۸-۸ تجزیه و تحلیل نیازها در آموزش ۸۳
۱-۹ مدیریت دانش در توانمندسازی ۸۳
۱-۹-۱ مفهوم و تعریف مدیریت دانش ۸۵
۱-۹-۲ چرخه مدیریت دانش ۸۷
۱-۹-۲-۱ فرایند خلق دانش ۸۷
۱-۹-۳ رهیافت‌های مدیریت دانش ۸۹
۱-۹-٤ مدیریت دانش و توانمندسازی ۹۰
۱-۱۰ ظرفیت‌سازی و توانمندسازی ۹۱
۱-۱۱ مشارکت و توانمندسازی ۹۹
۱-۱۲ جمع‌بندی ۱۰۲
فصل دوم رهیافت‌ها، نظریه‌ها، راهبردها، مدل‌ها ۱۰۳
۲-۱ مقدمه ۱۰۳
۲-۲ چگونگی شکل‌گیری رهیافت توانمندسازی ۱۰۳

۲-۳ رهیافت‌های توانمندسازی ۱۰٤
۲-۳-۱ رهیافت ارتباطی ۱۰٤
۲-۳-۲ رهیافت انگیزشی ۱۰۷
۲-۳-۲-۱ نظریه انگیزش ۱۱۵
۲-۳-۲-۱-۱ نظریه سلسله مراتب نیازها ۱۲۱
۲-۳-۲-۱-۲ نظریه ماری ۱۲۷
۲-۳-۲-۱-۳ نظریه آلدرفر ۱۲۸
۲-۳-۲-۱-٤ نظریه موفقیت (مک‌کللند) ۱۲۹
۲-۳-۲-۱-۵ نظریه x و نظریه y (داگلاس مک گرگور) ۱۳۰
۲-۳-۲-۱-٦ مفروضات ماهیت انسانی نظریه X، Y، مک‌گریگور ۱۳۱
۲-۳-۲-۱-۷ نظریه بالغ و نابالغ آرگریس ۱۳۲
۲-۳-۲-۱-۸ نظریه انگیزش- بهداشت ۱۳٤
۲-۳-۲-۲ ادغام نظریه انگیزش ۱۳٦
۲-۳-۳ رهیافت شناختی ۱۳۸
۲-۳-۳-۱ احساس خودتعیینی ۱٤۲
۲-۳-۳-۲ احساس شایستگی (خوداثربخشی) ۱٤۲
۲-۳-۳-۳ تأثیر یا پذیرفتن شخصی نتیجه ۱٤۳
۲-۳-۳-٤ معنی‌دار بودن ۱٤٤
۲-۳-۳-۵ اعتماد ۱٤۵
۲-٤ راهبردهای توانمندسازی روستایی ۱٤۹
۲-٤-۱ گونه‌شناسی راهبردهای توانمندسازی ۱٤۹
۲-٤-۱-۱ توانمندسازی کارکردگرا ۱٤۹
۲-٤-۱-۲ توانمندسازی تفسیرگرا ۱۵۰
۲-٤-۱-۳ توانمندسازی ساختارگرا ۱۵۰
۲-٤-۱-٤ توانمندسازی انسان‌گرا ۱۵۰
۲-۵ مدل‌های توانمدسازی روستایی ۱۵۳

۲–۵–۱ مدل توانمندسازی کانگر ۱۵٤
۲–۵–۲ مدل آلبرت باندورا ۱۵۵
۲–۵–۳ مدل فورد و فوتلر ۱۵٦
۲–۵–٤ مدل نولر ۱۵۸
۲–۵–۵ مدل رابینز و کرینو و فرندال ۱۵۹
۲–۵–٦ مدل توانمندسازی باون و لاولر ۱٦۰
۲–۵–۷ مدل توانمندسازی مگ لاگان ونل ۱٦۱
۲–۵–۸ مدل توانمندسازی توماس و ولتهوس ۱٦۳
۲–۵–۹ مدل توانمندسازی گائو ۱٦٤
۲–۵–۱۰ مدل بلاسکو ۱٦٦
۲–۵–۱۱ مدل ساختار، رفتار، زمینه ۱٦۷
۲–۵–۱۲ مدل بلانچارد و همکاران ۱٦۸
۲–۵–۱۳ مدل اسکات و ژاف ۱٦۹
۲–۵–۱۳–۱ توسعه روابط مشارکتی ۱٦۹
۲–۵–۱۳–۲ رهبری تسهیل‌کننده ۱۷۰
۲–۵–۱۳–۳ ساختن گروه‌های هدفمند ۱۷۰
۲–٦ رهیافت توانمندسازی و توسعه پایدار روستایی ۱۷۱
۲–۷ نظریه‌های راهبردی توانمندسازی و توسعهٔ پایدار روستایی ۱۷۷
۲–۷–۱ نظریه‌های رفتاری (نگرش رفتاری توانمندسازی) ۱۷۷
۲–۷–۲ نظریه برابری (عدالت) ۱۷۸
۲–۷–۳ نظریه هزینه– فایده ۱۷۹
۲–۷–٤ نظریه‌انتظار/اشتیاق ۱۷۹
۲–۷–۵ نظریه سیستم‌های اجتماعی ۱۸۱
۲–۷–٦ نظریه‌های سبک رهبری ۱۸۳
۲–۷–٦–۱ نظریه مسیر – هدف ۱۸٦
۲–۷–٦–۲ نظریه دوره زندگی (مدل وضعی) ۱۸۹

۲-۷-٦-۲-۱ سبک رهبری آمرانه ۱۸۹
۲-۷-٦-۲-۲ سبک رهبری متقاعدکننده ۱۹۰
۲-۷-٦-۲-۳ سبک رهبری مشارکتی ۱۹۰
۲-۷-٦-۲-٤ سبک رهبری تفویضی ۱۹۰
۲-۷-٦-۳ رهبری وضعی ۱۹۱
۲-۸ جمع‌بندی ۱۹۳
فصل سوم آموزه‌هایی از تجارب مطالعاتی و سیاستی رهیافت توانمندسازی در جهان و ایران.... ۱۹۵
۳-۱ مقدمه ۱۹۵
۳-۲ تجارب مطالعاتی و سیاستی رهیافت توانمندسازی در جهان ۱۹٦
۳-۲-۱ توانمندسازی روستاییان در هند ۲۰٤
۳-۲-۲ توانمندسازی روستاییان در مالزی ۲۰۵
۳-۲-۳ توانمندسازی روستاییان در چین ۲۰۷
۳-۲-٤ توانمندسازی روستاییان در بوتان ۲۱۰
۳-۲-۵ توانمندسازی روستایی در پاکستان ۲۱۲
۳-۳ تجارب مطالعاتی و سیاستی رهیافت توانمندسازی در ایران ۲۱۳
۳-٤ جمع‌بندی فصل سوم ۲۳۰
فصل چهارم بومی‌سازی شاخص‌های توانمندسازی روستایی در ایران ۲۳۱
٤-۱ مقدمه ۲۳۱
٤-۲ فرایند بومی‌سازی شاخص‌های توانمندسازی روستایی ۲۳۲
٤-۲-۱ متغیرهای توانمندسازی و توسعه روستایی ۲۳۳
٤-۲-۳ مفهوم عملیاتی رابطه دو متغیر توانمندسازی و پایداری روستاها ۲۳۷
٤-۳ فرایند جمع‌آوری داده‌ها (طراحی پرسش‌نامه‌ها و سنجش روایی و پایایی آنها) ۲۳۸
٤-٤ فرایند انتخاب جامعه آماری و نمونه ۲۳۸
٤-۵ تدوین چهارچوب طراحی شاخص‌های توانمندسازی روستایی (مطالعه موردی) ۲٤۰
٤-۵-۱ گام اول: شناسایی سیستم و ابعاد توانمندسازی روستایی ۲٤۲

٤-٥-٢ گام دوم: شناسایی اصول توانمندسازی روستایی ٢٤٢
٤-٥-٣ گام سوم: تبیین معیارهای طراحی و انتخاب شاخص‌های (معرف‌ها) توانمندسازی روستایی ٢٤٣
٤-٥-٤ گام چهارم: مؤلفه‌های مبنایی توانمندسازی روستایی ٢٤٤
٤-٥-٥ گام پنجم: رهیافت‌ها و چهارچوب سازماندهی و توسعه شاخص‌های توانمندسازی روستایی..... ٢٤٥
٤-٥-٦ گام ششم: مطالعه تجارب و شناسایی طیف گسترده از شاخص‌های توانمندسازی روستایی..... ٢٤٧
٤-٥-٧ گام هفتم: غربالگری اولیه از تجارب جهانی و شناسایی شاخص‌های کلیدی.... ٢٤٧
٤-٥-٨ گام هشتم: ارزیابی عملیاتی و بومی کردن شاخص‌های کلیدی از دید خبرگان و متخصصان کشور ٢٤٧
٤-٥-٩ گام نهم: استخراج شاخص‌های نهایی (تجارب جهانی و خبرگان داخلی)... ٢٤٨
٤-٥-٩-١ شاخص‌های مهم بُعد خودتعیینی توانمندسازی..... ٢٤٨
٤-٥-٩-٢ شاخص‌های مهم بُعد شایستگی توانمندسازی روستایی..... ٢٥١
٤-٥-٩-٣ شاخص‌های مهم بُعد تأثیر توانمندسازی روستایی ٢٥٢
٤-٥-٩-٤ شاخص‌های مهم بُعد معنی‌داری توانمندسازی روستایی ٢٥٥
٤-٥-٩-٥ شاخص‌های مهم بُعد اعتماد توانمندسازی روستایی ٢٥٧
٤-٤ جمع‌بندی ٢٥٨
سخن پایانی ٢٦١
٥-١ برایند ٢٦١
منابع..... ٢٧٩
منابع برای مطالعه بیشتر ٢٩٧
واژه‌نامه فارسی به انگلیسی ٣٠٧
واژه‌نامه انگلیسی به فارسی ٣١١
نمایه ٣١٥

پیشگفتار

امروز زمان آن رسیده است که نیروی محرکه را از برون روستاییان به درون آنها منتقل کرد و آگاهی آنان را ارتقا بخشید؛ اهداف کاری را برای آنها روشن کرد و به آنها حق انتخاب داد. به‌جای این‌که به افراد روستایی گفته شود که چه کاری را در حوزه اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و ... انجام دهند و چگونه و کی انجام دهند، ظرفیت‌های شناختی آنان را بالا برد که خود مشکلات خود را حل کنند و خود تصمیم بگیرند، خودکنترل، خود معنی‌دار و ... باشند، اعتماد به نفسشان فزونی یابد و مسئولیت‌های مدیریت توسعه روستایی را خود بر عهده بگیرند و نقش دولت در این بین در حد تسهیل‌گری باشد.

امروز این مسئله که مردم و جوامع روستایی باید سازمان‌یافته باشند و از توانایی‌ها، استعدادها و خلاقیت‌های خویش استفاده و آن را سازماندهی کنند از الزامات فرایند توسعه پایدار روستایی قلمداد می‌شود. خاستگاه این نوع نگرش، توسعه پایدار و مفهوم سازی‌های جدید آن است که در دیدگاه توسعه ظرفیتی تبیین می‌شود و با سازوکارهای ظرفیت‌سازی و توانمندسازی عینیت می‌یابد و تأکید بر توانمندسازی روستاییان چه آن زمان که در معرض فقر قرار گرفته‌اند یا زمانی که فارغ از شاخص‌های فقر مادی از عاملیت جریان توسعه محروم مانده‌اند یا حتی به مشارکت در فرایند توسعه فراخوانده نشده‌اند وجه مشترک بحث‌های توسعه و روستاییان در دو دهه اخیر است. بنابراین، توانمندسازی روستاییان از پیش‌شرط‌های ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی است.

این کتاب شاید در نوع خود اولین کتاب در این زمینه باشد که در ۵ فصل تدوین شده است. در فصل اول به تعاریف توانمندسازی، ابعاد توانمندسازی روستایی، اهداف

توانمندسازی، ضرورت و اهمیت توانمندسازی و مدیریت دانش، آموزش و نسبت توانمندسازی با ظرفیت‌سازی و مشارکت پرداخته شده است. در فصل دوم رهیافت‌ها، نظریه‌ها، راهبردها و مدل‌های توانمندسازی تجزیه و تحلیل شده‌اند. در فصل سوم به تجارب مطالعاتی و سیاستی رهیافت توانمندسازی در جهان و ایران توجه شده است. در فصل چهارم نیز به بومی‌سازی شاخص‌های توانمندسازی روستایی در ایران پرداخته شده است و فصل پنجم سخن آخر را شامل می‌شود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانیم از مسئولان و دست‌اندرکاران انتشارات دانشگاه، به‌ویژه ریاست محترم آن جناب آقای دکتر ... و نیز از داوران محترم برای ارائه نظراتشان در بهبود کیفیت کتاب تشکر نماییم.

شک نیست هیچ اثر و نوشته‌ای خالی از نقص نیست و این اثر از این‌رو شاید نقص‌های فراوانی دارد. نویسندگان تقاضای بخشش از خوانندگان دارد و مصرانه استدعا دارد که آنها را برای رفع نقص‌ها مدد فرمایند.

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری
استاد دانشگاه تربیت مدرس
وکیل حیدری ساربان
دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی